

Ана Р. Радовић Фират*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет техничких наука у Чачку

Зорица Младеновић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПЕСНИЧКИ ДИЈАЛОГ РИЧАРДА БЕРЕНГАРТЕНА, ИВАНА В. ЛАЛИЋА И ЈОВАНА ХРИСТИЋА

Сажетак: Рад се бави анализом функције идентичних песничких мотива у дискурсима одвојених, иманентних поетика песника Ричарда Беренгартена, Ивана В. Лалића и Јована Христића. Поред тога што сва три песника припадају неосимболистичкој струји, односно струји друге генерације симболиста (в. Ивановић 2019), и што их је везивало дуготрајно лично пријатељство, у њиховим поетикама изграђена је тематска и мотивска блискост, уз бројне идентично употребљене алузије и директне или скривене интертекстуалне везе. Утемељен на међусобном песничком разумевању, дијалог Беренгартена, енглеског песника јеврејског порекла, и српских аргонаута, Лалића и Христића, карактеришу слични мотиви који су на херменеутичкој равни одлучујући за значење текста. Поред осталог, трагање за традицијом која превазилази националне оквире, водило је до сусрета њиховог стваралаштва, првенствено у мотивима везаним за прошлост и мит, па самим тим и у оним карактеристичним и за антику, али и за савремену поезију. Анализом сродних тј. истих мотива у поетикама поменутих песника, циљ нам је не само да укажемо на сличности већ и да трагамо за оригиналним индивидуалним песничким изразом. Поред компаративне анализе поетичких паралела у стваралаштву трију песника, ауторке ће се осврнути и на анализу књижевно историјске позадине савремене европске књижевности уткане у стваралаштва поменутих песника. Мотивске паралеле пратићемо имајући у виду њихове изборне склоности (Elective Affinities тј. Wahlverwandschaften, термин који је потекао од назива Гетеовог трећег романа, чија радња одговара вајмар-

* ana.radovic-firat@ftn.kg.ac.rs

** zorica@zimco.com

ском класицизму имајући у виду начин на који је конструисана прича на основу научних парабла, док са друге стране провејавају идеје романтизма које носе трагове Гетеове поетике.

Кључне речи: песнички дијалог, море, лептир, пчеле, традиција, античко наслеђе.

УВОД: ОДНОС ПРЕМА ТРАДИЦИЈИ

Лични и песнички дијалог између Ричарда Беренгартена (Р. Бернза), Ивана В. Лалића и Јована Христића започиње осадемдесетих година 20. века њиховом сарадњом након Беренгартеновог доласка у тадашњу Југославију. Тиме се у књижевно културолошки оквир чији је доминантни елемент сачињавало јединство свих народа на територији Балкана, интензивира већ присутни концепт преклапања култура и превазилажења разлика. Оно што је везивало ова три песника, а што ћемо касније и приметити у садржинско-формалним особеностима њихових поетика, кроз мотиве присутне у њиховим песничким дискурсима, јесте надасве људска и човекољубива димензија и специфичан приступ традицији. Традиција у Беренгартеновој поетици представља синтезу личног, духовног и колективног, и до ње песник долази трагањем за сопственом истином. Традиција код Беренгартена представља нераскидиву спону „између мртвих и незачетих”, како би Лалић најбоље дефинисао тумачећи Беренгартенов стих из песме „Глас у врту”, и она је *лични вод* у прошлост (Беренгартен 1989). Код Лалића, традиција је ствар личног избора, она је индивидуална и бира се, премда са малом задршком јер је за њега традиција националног песништва увек подређена „некој универзалнијој традицији” што оправдава „координатама заданим у језику” (Ивановић 2019: 100). Христић такође наводи да „трагање за традицијом представља једну од најзначајнијих и најпресуднијих одлика важнокрила овдашњег модернизма педесетих година, и то трагање за 'другом традицијом' у нашој књижевности, која ће се битно разликовати од оне канонизоване, што све до тада није довођено у питање, бар не озбиљно и систематично” (Христић 2005: 100–101). Лалић, такође, говорећи о Христићевој поезији означава традицију као значајан сегмент интересовања и снажан мотив: „Свако је трагао за традицијом пратећи сопствену музу, отуда традиција сваког песника другачије инспирише” (Лалић 1990: 8).

Комплексност односа између песника и традиције они деле са Т. С. Елиотом. Став о томе да се традиција не наслеђује већ стиче као и про-

жимање свих националних култура где оне „истовремено егзистирају и истовремено сачињавају један поредак” (Елиот 2017: 11), има снажно упориште у њиховим поетикама. У раном Беренгартеновом стваралаштву не само што је историјски моменат изједначен са елиотовским тумачењем, посебно у збирци песама *Менаџер*, већ у њему налазимо и директну референцу на Елиотову „Пусту земљу”.¹ Овај мотив провлачи се кроз целокупну Беренгартенову поетику, а однос између мртвих и живих чини се најтрагичнијим у песми „Плави лептир” (в. Беренгартен 2017: 66–70). „Пуста земља” оставила је снажан утисак и на Христића. Његов приступ традицији чини у првом реду окренутост антици и меланхолично расположење. Радо је изучавао песнике сличног литерарног сензибилитета. Подсетимо да је писао есеје о поезији Јована Стерије, Лазе Костића, Душана Матића и Т. С. Елиота чију је Пусту земљу превео са енглеског и објавио у Летопису Матице српске 1961, а за издање Т. С. Елиот: Изабрани текстови, у преводу Милице Михајловић, написао је предговор. Са Елиотом, овде одабрана три песника, деле и опчињеност Медитераном. Уз то, како запажа Ђорђија Вуковић говорећи о Христићу, блискост се развија и на песничкој и на есејистичкој равни. Они се као и Елиот појављују у „двоструким улогама” (Вуковић 1988: 91).

Осећање историје у Лалићевој перцепцији традиције налазимо на размеђи између савременог и античког, при чему Лалић оживљава и успоставља антички сакрални жанр канона и православни поглед на свет (в. Јовановић 2007).

Христићево преосмишљавање мита је најприметније у збирци *Дневник о Улису*, где су за подтекст узети Хомерова *Одисеја* и Џојсов *Уликс* (Ивановић, 2019: 373). Код Христића је трајање симбол и вечности и пролазности, и он оба симбола смешта у индивидуално искуство и показује као сећање. Беренгартен у својој поезији, мртвима даје глас (Беренгартен 2007), трага за везом која свему даје значење и открива пуноту у пресеку тренутног са ишчезлим и прошлим (Беренгартен 2017: 66–70). Оно што је заједничко свој тројици песника јесте да прелазе границу између живих и мртвих, указујући на то да гласови мртвих одзвањају у живима (Лалић 1997а: 176; Беренгартен 1989: 449).

Ослањајући се на претходно књижевно наслеђе, Беренгартен, Лалић и Христић, креирали су у својим поетикама специфичан песнич-

¹ В. детаљније: *Richard Berengarten, A Portrait in Inter-views*, edited by Pashalis Nikolau and John Z. Dillon. 2017. Bristol. 66–70.

ко-културолошки оквир и кроз интертекстуални однос са Кавафијем и Сеферисом развијали мотиве Медитерана, црне светлости, мора, лептира, пчела, neroђеног детета итд. Поменути мотиви у Беренгартеновој, Лалићевој и Христићевој поезији преносе своје традиционално значење на савремени живот, истовремено креирајући спону између античке, енглеске и српске поезије, историје и мита. Сличности између наших песника најбоље се могу одредити кроз дефиницију коју Владимир Петрић даје за однос између Ивана В. Лалића и Емили Дикинсон у чијој је основи: „пударност њиховог односа према људском битисању, смрти и времену, смисао за оригинално уобличавање песничке фразе, и способност да свој микрокосмос кондензују у поетску срж из које, као из атомског језгра, зрачи безмерна енергија” (Петрић 2007: 507).

Њихова значајна одлика је и „трагање за људском равнотежом – које се одвија у језику” (Ивановић, 2019: 371). Они истичу важност песничке слике, која у комплексној и задржаној емоцији добија своју снагу у изразу „страсна мера” (Лалић 1984). Емоција у овом одређењу је амбивалентна јер на лингвистичком нивоу она задржава равнотежу којој песник нагиње, док истовремено изазива комплексну и вишезначну менталну слику која садржи ирационалност живота и необјашњивост људске патње и смрти. Беренгартен је преводио на енглески велики број југословенских песника.² Лалић је у Британији, представљен избором песама Ричарда Беренгартена, окарактерисан као медитерански песник (в. Шеатовић-Димитријевић 2007: 136; Беренгартен 2021: 409). Међусобно препознавање тројице песника одвија се у употреби идентичних мотива који имају кључну улогу у њиховим поетикама. Стога ћемо у раду спровести анализу мотива, који у најбољем светлу показују њихову повезаност, то су пре свега мотив мора, пчеле и лептира.

МОРЕ КАО БЕЗВРЕМЕНА КАТЕГОРИЈА

На почетку анализе мотива мора и Медитерана код Беренгартена, Лалића и Христића запажа се да њихово море носи трагове тамне светлости Георгија Сефериса:

² Са јужнословенских језика Беренгартен је на енглески језик преводио Тина Ујевића, Ивана Гађанског, Ивана В. Лалића, Александра Петрова, Слободана Павићевића, Катницу Кулакову и Душку Врховац.

„Између светла и мора одиграва се, свуда око нас, крвава драма коју тек неколицина осећа... Постоји драма крви много дубља, много више органска (тело и душа), која постаје очигледна ономе ко примети да иза сивог и златног дашка античког лета постоји застрашујуће црно; да смо ми, свако од нас, играчке тог црног” (Георгије Сеферис, Дневник, 17. јуна 1946).

Море је простор између јаке медитеранске светлости и тамних дубина пропасти како индивидуе тако и цивилизација.

Аналитички приступ поезији Беренгартена, Лалића и Христића води нас до двеју јасно одвојених равни инспирације, које Радивоје Микић дефинише пишући о Христићу: „једна долази из књига и свега онога што се може везати за њих, док се друга распростире на песников однос према физичком свету и искуства која се могу стећи у њему” (Микић 1990: 38). Код Христића су море, сунце и подне истовремено показатељи вечности и непроменљивости али и пролазности и неминовности. Христићеве стихови:

„А када се укрцају у чамце, и звук мотора нестане за њима,
настављам да читам Хомера и слушам ветар што ће се зачас
Поново претворити у гласове богова
Који ће се одмах затим распршити над пучином”
(Христић 2003: 17).

показују слику мора, најчешће код Христића представљену симболима а ретко лексиком. У поеми *Mezzogiorno*, несумњиво усмереној ка Медитерану и врелом сунчаном морском подневу, лексема море указује на однос вечности и пролазности, док се море слика метафором лета, сунца и таласа, што се најбоље показује стиховима: „Тонемо ли у море или се светлост склапа изнад нас?” (Христић 2016: 47). У есеју „Можра і Мојре” у Професору математике он за море каже: „Постоје на мору чудесни тренуци када се сви звукови – шум ветра и удар таласа – слију у једну неухватљиву мелодију, у нешто налик на људске гласове, који певају неку неразумљиву песму. Путовати морем није само прелазити од једног места до другог, путовати морем значи наћи се у непосредном дослуху са свакојаким божанствима. Одисеј нам је то открио а ми смо му захвални на томе” (Христић 1988: 24).

Лалићево море рефлектује метафизички однос према природи и ватри. Море у Лалићевој поетици *поправља наборе* (Лалић 1969: 21), оно у својој „зеленој ватри ноћу гори зао сан” (Лалић 1969: 23), на његовом „грлу остаје град, опасан црвеним очима ватре” (Лалић 1969: 36). Њего-

во море одражава *граму крви*, и Лалић истиче да *крв отиче морем*, док истовремено осликава опозиције и постаје „плаво, заиграно, расцветано у светлост и пену на оној страни иза срца” (Лалић 1969:39). Визија Лалићеве поезије преноси се из слика из тренутно опажајне реалности у „безгранични унутрашњи простор духа” (Лалић у Петрић 2007: 512). Па тако море „шуми у свако доба године и ватре силазе истим путем” (Лалић 1969: 128). Море стоји у директном односу са традицијом, па гласови мртвих постају „обојени старим златом и пеном тамног мора, у сребрној модрини” (Лалић 1969: 69, 166). Контраст који је приметан у мотиву Медитерана код Лалића представља тачку сукоба перспектива мора које не представља само митолошку тематику већ истовремено и неминовност и нужност. Сукобљавајући различите перспективе мора, Лалић посеже за триковима визуелних уметности, да би успоставио контраст и по вертикали (в. Ивановић 2019: 330–331). Опозиције су такође приметне и у Беренгартеновом приступу мотиву мора и споменутој снажној вези са црном светлошћу Јоргоса Сефериса коме је Беренгартен посветио збирку „Црна светлост”. Као и код Лалића, и код Беренгартена је наглашена веза микрокосмоса лирског субјекта и снаге мора. Код Лалића, и ту је највећа паралела у вези мотива мора са Христићем, море се јавља у односу са светлошћу, небом, телом и речи.

Беренгартеново море је, као и Лалићево, избраздано и набрано (Беренгартен 2013: 22). Водене бразде су дате као антипод *измуријуће светлостии*, и оне се потиру (Беренгартен 2013: 24).

За разлику од Лалићевих старца у песми „Принцип на бојишту” ослепелих од *црној сунца* (Лалић 1969: 47). Беренгартенов старац пропева:

„целог свог живота сам жудео за овом планином,
овим морем, овим острвима...
... А сада када је све скоро при крају, постоји једна
ствар коју знам: црна светлост блиста
и не треба је се плашити”
(Беренгартен 2013: 26–27).

Пламшећа црна светлост Беренгартеновог мора *прећвара се у бездан* (Беренгартен 2013: 33), и растапа се у слободи, мотиву који је и код Лалића тесно повезан са кротким морем који *жање своју плавети срјовима и светлостии* (Лалић 1969: 113) и враћа *светлу право да буде ништа у оку мора* (Лалић 1969: 110). И док таласи Беренгартеновог мора *бацају*

мреже црне светлости по свим обалама (Беренгартен 2013: 20), песник кличе „пијем те треперава светлости, као вино, као музику, као што су те њени преци пили хиљадама година” (Беренгартен 2013: 17).

Христић се, у симболици медитеранског светла и мора, најрадије служи цитатима грчког песника Константина Кавафија. Александар Јовановић је у тексту „*Варвари нису никакво решење*” указао на оно што повезује Христића и Лалића: „Христића је, као и грчког песника, снажно привлачило Средоземље, пре свега као родно место свих најважнијих европских култура; и Александрија, град културе и измешаних традиција, језика, религија, начина мишљења” (Јовановић 1993: 96). Снажан утицај који је Кавафи оставио на Христића уочава и Хамовић: „Одједном, проналаском Александрије и Кавафијевог „начина”, много тога што је у поезији и есејистици Христићевој било изражено тек у елементима и наговештају, или надомак такве синтезе, задобија своје органско јединство и уверљивост...” (Хамовић 2008: 95).

Код сва три песника реч је мера између мора и неба, трајање у неповљивом и пролазном тренутку, са свом силином споја физичког и метафизичког. Она је продор у духовно, оживљавајућа, веза између крви и светлости, и истовремено је и мирна и тутњи, и непроменљива и горућа.

МОТИВ ПЧЕЛЕ ИЛИ МЕЛИСА КАО ЛАВИРИНТ ЗУЈАЊА У БИБЛИОТЕЦИ

Мотив пчеле и лептира такође представљају пренос у симболизам и имагинацију. Ови песнички симболи јављају се у синтагмама са мотивом мора и указују на везу са духовима из света мртвих. Беренгартенове пчеле и лептири у његовој песми „Песми јесење равнодневице” *ишрају целој леши* по литицама до којих води песникова стаза (Беренгартен 2011:37). У песми „Ђерка која га оплакује”³ са поднасловом „Шеста песма мртвих”, лирски субјекат говори

„крз смрвљене јорговане
као снег на гробове попадане
и крз ђинђуве од пчела
на ружине шкољке прикачене
крз дрхтава висећа телашца

³ Поменута песма се налази у збирци у штампи *Под балканским светлом*, у преводу Вере В. Радојевић?

у јантарне ниске претворена
и кроз тренут лептировог слета
на врх копча тимијановог цвета” (Беренгартен 2011: 48).

У Беренгартеновој збирци *У време суше*, у песми „За додолу (1)”, *спомен на Десанку Максимовић*, пчела се јавља у синтагми са „тајним говорима јаблана/врбе, храста, брезе” (Беренгартен 2004: 10). Беренгартен пчелу сагледава као благослов, она је та која благосиља и која разоткрива тајне говоре у *жену и грво* (Беренгартен 2004: 10). Пчела је посредник између тварне и нетварне природе, и поседује моћ артикулације и отелотворења. У истој збирци, у песми „За краљицу пролећа” (Спомен на Неда Гоја), Беренгартен бележи низ опажаја из природе у коме кључно место имају пчеле:

Медузе мушуле школке рачиће сипе
Бубамаре осе стршљене пчеле у цвету липе (Беренгартен 2004: 34).

Зелено девојче је песнички симбол за додолу, која је директна референца са магијским обредом призивања кише односно плодности. На симболичком нивоу, Беренгартен додолу такође повезује и са стваралачким процесом. У истој песми Беренгартен додаје:

Лупај на моја врата удри три четир пет
Душе у кошници спасава краљице пчела лет” (Беренгартен 2004: 35).

и ствара слику мешавине егзистенције, пропасти, природе и ништавила. Лет пчела за Беренгартена представља спону са мртвим песницима која спасава душе у кошници. Овде можемо наслутити да су песници *медоносне пчеле*, који својим језикословљем доносе златни нектар. Ово није религиозно-догматична перцепција инсекта већ лична спона са вечним, и мост са мртвим песницима чије речи су некада позивале. У поменутој метафори открива се Беренгартенов однос према смрти која прераста у средиште језгара и „место преклапања свих семантичких поља” (Беренгартен 2017: 86).

Код Лалића је зујање пчела такође повезано са гласовима мртвих (Лалић 1969: 69). Читав један спев Лалић назива Мелиса, *тело што се прешвара у пчеле* (Лалић 1969: 59), *шабор велике мртве војске* (Лалић 1969: 68). Идиосинкратички приступ реалности приметан је у Лалићевој полисемији пчеле. У песми „Византија II” Лалићева

пчела над цветом зуји старост, звезда
Крилату сенку спушта као сидро
У плитко море (Лалић 1969: 204).

Од Владимира Петрића сазнајемо да зујање инсеката има призивок окончана животног циклуса, и пролазности коју он назива „неумитном формулом на којој је заснован овај свет” (Петрић 2007: 10–511). Перцепција стварности се преображава унутарњим стањем духа које усложњава и појачава песничку имагинацију. Зујање пчеле присутно је и у песми „Византија III”:

„И једна пчела подивљала, сестра
Змијскога биља, горка од свог меда,
Зуји на дугој нити касног сунца” (Лалић 1969: 210)

Зујање пчела Лалић преноси на време: *зуји време, крилато, наоружано* (Лалић 1969: 94) и други паралелни метафизички свет добија тачку пресека са светом осета. Лалић на другом месту позива *Да заспанемо мало/У дивљу ружу, сан усвијане пчеле/Са стерилном жаоком од дијаманта* (Лалић 1969: 134).

Симбол Лалићеве пчеле налази се у лику Мелисе. Александар Петров у својој анализи Лалићеве Мелисе наводи да је „сам лик Мелисе сложен, динамичан и, песниковим речима, „хиљадостручан”... У језгру тог лика је симбол пчеле, вишесмислен и присутан у дугој традицији многих народа, а има и истакнуто место у оној која је у темељу српске културе, јудеохришћанској традицији” (Петров 2007: 79). Петров примећује да Лалићево усложњавање значења поступком асоцијације поприма форму нижућих асоцијација које се надовезују по сличности или супротности, развијају и осамостаљују у мале семантичке целине блиске по томе што потичу из првобитног симболичког језгра песме (Петров 2007: 79). Мелиса поседује две јасно супротстављене стране: светлу и мрачну, нечујну и звучну (Петров 2007: 80). Праг смрти код Лалића прелази Мелиса, и њене пчеле су са обе стране границе живота и смрти. Лалићеве пчеле су полисемичне, оне персонификују и „пчеле Персефоне, владарке света мртвих”, и „Словенске пчеле у Грачаници” или „људи у цркви” (Петров 2007: 81). Петров се позива на мит „о смртној жени Мелиси и грчкој богињи Деметри, која Мелисино мртво тело претвори у пчеле” (Петров 2007: 80–81). Петров Лалићеву Мелису назива „другим именом за љубав као срж живљења” (Петров 2007: 81), али такође примећује да је „Мелиса мит о поезији” и једна „од оних песничких творевина у којима се гради

мит песничке речи” (Петров 2007: 81). Зато је Мелиса и мотив пчеле увек у синтагми са речима море, небо, светлост, тама, сунце, крв, реч.

Супротстављеност светла и мрака, смисла и питања о смислу, вечности и часу људског живота коју Петров уочава код Лалића кроз симбол Мелисе, присутна је код Христића као опште место, а песник сам даје дефиницију:

„Дивна, добра, стара општа места
Што трајете дуже од времена, што нас чекате
Као свежи мирис мора на окуци у брдима,
На крају узалудних трагања за новим речима
И новим значењима која никако да искрсну!” (Христић 2003: 7)

У Песми *„Живот начинен од ситница”* он чује *звук пчела у давним вршовима* (Христић 2016: 53). У тренуцима окренутости себи самоме, у разговору са песником у себи, *забринутиим за судбину човечанства*, Христић њихово зујање чује и у библиотеци:

„По цео дан седим у библиотеци...
– Затворим очи..
И нађем се у врту пуном сунчеве светлости
И зујања невидљивих пчела. Дани детињства” (Христић 2016: 54).

Христић верује да човек поседује божанско, што углавном не показује као директан песнички став, већ кроз тражење смисла постојања. У првој песми пчела је спона између људских хтења и могућности, свега што смо мислили да је наш живот наша судбина, знак да је време прошло и да је остало само сећање; У цитираним стиховима из *„По цео дан седим у библиотеци”*, пчела је централни симбол песничке слике у (код Христића увек завршеном) времену. Јован Делић за Христића каже да се *„церебралност Христићевог песништва може тумачити у кључу особене ’синтезе’ поезије и филозофије”* (Делић 2009: 21). Начин мишљења је оно што га повезује са Беренгартемом и Лалићем а што је креирано под утицајем Елиота, Сартра, Камија, Стерије и Матића.

МОТИВ ЛЕПТИРА КАО СИМБОЛ ЈЕДИНСТВА ЗЕМЉЕ И НЕБА

Мотив лептира је блиско повезан са мотивима мора и пчела, и такође га, у већој или мањој мери, проналазимо код сва три песника. Беренгар-

тенов лептир оличава не само комплексну симболику већ представља одраз и сведочанство о трагичном догађају који се десио у Крагујевцу за време Другог светског рата у октобру 1941. године. Светозар Игњачевић за Беренгартенову песму „Плави лептир” наводи следеће: „Ово дело одражава перцепцију поезије у којој се архетипске и визионарске особине сажимају... У оваквим рефлексијама, масакр у Крагујевцу служи као полазна тачка за истраживање вечитих људских дилема” (Игњачевић 2016: 305). Беренгартен среће лептира „и као створење и као симбол”, што доводи до стапања самог песниковог идентитета са овим крилатим бићем (Ракитић 2016: 315). Симболика Беренгартеновог лептира може се сагледати у контексту симболике боје и бројева са којима се синтагматски јавља. Петров нас подсећа да „сам лептир, његова плава боја, и број седам представљају аспекте попут *кажипрста* у култури Срба и других народа” (Петров 2016: 350). Број седам поседује „сложену и вишевалентну симболичку резонанцу” и односи се на „стварање света, али и интеракцију између добра и зла, као и крај света и пуноту времена” (Ракитић 2016: 317). У симболици броја седам присутна је и *херметичко-кабалистичка мисао* (Frisardi 2016: 339) јер у Талмуду поменути број означава „симбол људске пуноте, истовремено и мушке и женске, знак космоса у својој целовитости, и испуњене креације” (Ракитић 2016: 318). За Беренгартена лептир представља спону са светом мртвих, душе невинно страдалих и „универзални симбол патње” (Игњачевић 2016:). Лептир је и *значајска случајност*⁴ односно „синхронистички догађај према Јунговој теорији” (Игњачевић 2016: 302–304). Лептир попут благослова *пага са неба* (Беренгартен 2011: 8), не слеће из подземног света (Ракитић 2016: 319) и Беренгартен му се обраћа:

„Научи ме плави лептиру, да раширим
ове крилате речи кроз певање и играње” (Беренгартен 2011: 101).

Беренгартенов лептир је и *торући лептир* који слеће не само на песников кажипрст него и на његове усне, и он овај благослов без отпора гута (Беренгартен 2011: 105). Ракитић примећује да „симболизам лептира нема само метафизичко, религијско и лирско значење, већ и егзистенцијалистичко⁴ значење. Његово присуство води ка катарзи” (Ракитић 2016: 320). Суочен са страдањем невиних и страдањем деце и ужасима Холока-

⁴ Ауторке напомињу да термин егзистенцијализам употребљен у овом раду није искључиво сартровски, већ је одјек теистичко-атеистичких варијација које срећемо код

уста, силазак лептира постаје равнотежа између човека и неба и води ка катарзичној представи на коју Ракитић указује.

И код Лалића примећујемо да лептир има значење егзистенцијалистичког крика у песниковом суочавању са смрћу. У песми „Агол” Лалић пева:

„Сада зачаурен у сећању,
мокри лептир
са крилима од два тамна вокала,
... вода у млеку, у крви моје мајке –
... зар сва та богата влага,
зар све то може окрутнo да изветри,
може окрутнo да изветри,
да букне без пепела
... као мрља утиснуто
на горкој кожи неког непознатог мора?” (Лалић 1969: 119–120)

Попут Беренгартеновог, и Лалићево сећање оличено *мокрим лептиром* нема границе. Ово безгранично сећање припада и живима и мртвима, то су „два симетрична пламена који поузданије налазе пут око твоје одбране, твоје несвестице” (Лалић 1969: 138). И код Лалића примећујемо да се лептир јавља у синтагми са *пламеном*, звездама и небом (Лалић 1969: 68, 120).

За Христића лептир је симбол душе. У „Причи о лептиру” из збирке есеја Професор математике, открива се песникова фасцинација лептиром и снажна вера у присуство душе. Христић у овом есеју описује сопствени утисак пошто угледа надгробни споменик са украсом у облику лептира. Иако се овде не потврђује његово уверење да је преминули, односно онај ко је споменик подигао, руковођен представом о лептиру као симболу душе покојника јер натпис на споменику обавештава о лептиру као заштитном знаку еснафа којем је преминули припадао; Христић у „Причи о лептиру” сведочи о сопственом снажном уверењу о односу лептира и душе. Он лептира прихвата и наслеђује. Лептир се код Христића подразумева, зато га он не објашњава. Лептира не објашњава ни Беренгартен када доживи непосредни сусрет са њим на Крагујевачком октобру 25. маја 1985. године. Не објашњава га ни Лалић када га у поезији користи као симбол сећања који спаја живе и мртве, што нас наводи

Серена Кјеркегора и Николаја Берђајева (слобода подразумева да је човек позван да ствара заједно са Богом и човек се може оправдати стваралаштвом).

на закључак о лептиру као метатексту не само поезије већ и поимања вечности тројице песника.

ЗАКЉУЧАК: ЗАЈЕДНИЧКА СЛИКА МИТА И ФИЛОЗОФИЈЕ КРОЗ ИЗБОР СРОДНИХ МОТИВА

Марко Јуван у настојању да објасни појам интертекстуалности каже да се аутор „пре и током писања суочава са доживљајно имагинативним траговима претходника, из којих се напаја” (Јуван 2013: 79). Беренгартен, Лалић и Христић своје претходнике поносно истичу и чине њихово присуство видљивим у сопственим песмама и есејима. Исти однос имају и један према другом, и у поезији и у есејистици. Синтеза личног, духовног и колективног до које Беренгартен, Лалић и Христић долазе суочавајући се са необјашњивошћу људске патње и смрти одводе нас до „интимне везе уткане у креацију” која је истовремено „мистериозна твар од које смо направљени” (Игњачевић 2016: 307) и коју делимо са другим стварима и бићима – пчелом, лептиром, морем.

Циљ овог рада био је да кроз анализу идентичних мотива у поетским текстовима Беренгартена, Лалића и Христића уочимо место сусрета као и индивидуални израз сваког од тројице песника. Анализирани мотиви мора, пчеле и лептира, рефлектују далеко дубљу и сложенију везу између њихових поетских текстова. Ова тематска и мотивска блискост води нас до њиховог специфичног приступа традицији која код овде одабраних песника превазилази националне оквире управо онако како Елиот описује у есеју „Традиција и индивидуални таленат”. Избор симбола извршен је по избору њихових песничких склоности (*Wahlverwandschaften*) у једној равни, у другој је циљ постављен у смислу показивања у којој мери ови симболи одражавају своје традиционално значење на песничку визију света. Они креирају спону између поезије, филозофије и мита и кроз њих смо покушале да расветлимо равнотежу која се одвија у језику. Море, пчела и лептир су код наших песника наглашено речите слике које у комплексној и задржаној емоцији рефлектују сличан однос према свакодневици и песничком бићу. Код Беренгартена они нас такође воде до жртва Холокауста и сваком појединачном страдалнику, код Лалића они су присутни и у сликама ватре, меса и проливане крви, да би код Христића стварали суморну атмосферу у којој се песник обрео са пост-модерним смешком ироније. Сва три мотива, уз многобројне симболе на

које указују, осветљавају песничку имагинацију и показују прекорачење границе између живих и мртвих, такође одлику тројице песника симболистичке оријентације о којима је овде било речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Беренгартен 2007: Р. Беренгартен, *Плави лејџир*, прев. Вера Радојевић изузев песама 'Плави лептир' и 'Нада или ништа', имовина Данило Киш и Иван В. Лалић, Батајница: Плава тачка.
- Berengarten 2011: R. Berengarten, *Blue Butterfly, Selected Writings, vol. 3, The Balkan Trilogy: Part 1*, Exeter: Shearsman Books.
- Berengarten 2011: R. Berengarten, *In a Time of Draught, Selected Writings, vol. 4, The Balkan Trilogy: Part 2*. Bristol: Shearsman Books.
- Бернз 2004: Р. Бернз, *У време суше*, ур. Симон Симоновић, прев. Вера Радојевић, Београд: Рад.
- Беренгартен 2021: Р. Беренгартен, *Под балканским светлом*. Прев. Вера Радојевић. Београд: Удружење књижевника Србије. (У штампи).
- Berengarten 2011: R. Berengarten, *Under Balkan Light, Selected Writings, vol. 5, The Balkan Trilogy: Part 3*, Bristol: Shearsman Books.
- Беренгартен 2013: Р. Беренгартен, *Црна светлост*, прев. Вера Радојевић, Вршац: Књижевна општина.
- Бернз: 1989, Р. Бернз, „Глас у врту” у *Поља, часопис за књижевност и теорију* бр. 369, прев. Богдана Гагрица Бобић, 449.
- Berengarten 2017: R. Berengarten, N. Pashalis, “Under Greek Light”, in *A Portrait in Inter-Views*, ed. by Pashalis Nikolau and John Dillon, Shearsman, Bristol, 15–45.
- Berengarten 2017: R. Berengarten, J. Limburg, “Managing the Art”, in *A Portrait in Inter-Views*, ed. by Pashalis Nikolau and John Dillon, Shearsman, Bristol, 46–80.
- Berengarten 2017: R. Berengarten, R. Halkond, “Aspects of the Works”, in *A Portrait in Inter-Views*, ed. by Pashalis Nikolau and John Dillon, Shearsman, Bristol, 81–109.
- Валери 1983: П. Валери, *Сабране песме*, Београд, Нолит.
- Вуковић 1988: Ђ. Вуковић, „Поговор”, Јован Христић, Нови и стари стихови”, Нови Сад/Ниш: Књижевна заједница Новог Сада/Градина.
- Делић 2011: Ј. Делић, *Иван В. Лалић и немачка лирика*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Делић 2007: Ј. Делић, „Лалићев дијалог са савременом српском поезијом – ка експлицитној поетици Ивана В. Лалића”. У *Поетсимболистичка поезика Ивана В. Лалића*, Београд: Матица српска, 19–58.

- Frisardi 2016: A. Frisardi, "Black Suns on the Scales: on Richard Berengarten's The Blue Butterfly" in *Companion to Richard Berengarten*, ed. By Norman Jope, Paul Scott Derrick and Catherine E. Byfield, Bristol: Shearsman Books, 337–346.
- Ignjačević 2016: S. Ignjačević, "Wonderland Through a Cracked Mirror: An English Poet in Yugoslavia" , in *The Companion to Richard Berengarten*, Edited by Norman Jope, Paul Scott Derrick and Catherine E. Byfield, Shearsman Books: Bristol, 302–314.
- Ивановић 2019: Д. Ивановић, „Медитеран и љубав у делима Ивана В. Лалића, Јована Христића и Борислава Радовића.” Докторска дисертација. Филолошки факултет у Београду. (<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:21016/bdef:Content/get>)
- Јовановић 1993: А. Јовановић, *Песници и ѓреци, Варвари нису никакво решење*, Београд: СКЗ.
- Јуван 2013: М. Јуван, *Интертекстуалност*. Нови Сад: Академска књига.
- Лалић 1997: И. Лалић, *Дела Ивана В. Лалића*, том 3, приредио Александар Јовановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лалић 1997а: И. Лалић, *Време, вајре, врџови*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997а.
- Лалић 1990: И. Лалић, „Пролегомена за једно читање поезије Јована Христића: Јован Христић: Сабране песме”, Нови Сад: Матица српска.
- Лалић 1969: И. Лалић, *Изабрane и нове песме*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Матић 1964: Д. Матић, *Бајдала*, Београд: Нолит.
- Микић 1990: Р. Микић, *Богови и дани: Језик поезије*, Београд: Бигз, 1990.
- Микић 2006: Р. Микић, *Песма: шејкст и коншекст*, Београд: Народна књига – Алфа, 2006.
- Микић 1990: Р. Микић, *Богови и дани: Језик поезије*, Београд: Бигз.
- Петрић 2007: В. Петрић, „Иван & Емили: љубав на унутарњи поглед”, у *Постсимболичка поезија Ивана В. Лалић*,. Београд: Матица српска, 507–530.
- Петров 2007: А. Петров, „Циклуси у поезији Ивана В. Лалића: „Мелиса”, у *Постсимболичка поезија Ивана В. Лалић*,. Београд: Матица српска, 59–92.
- Petrov 2016: A. Petrov, "The Blue Butterfly Effect", in *The Companion to Richard Berengarten*, Edited by Norman Jope, Paul Scott Derrick and Catherine E. Byfield, Bristol: Shearsman Books, 347–356.
- Rakitić 2016: S. Rakitić, "Poet in the Power of a Butterfly: An English Poet in the Balkans", in *The Companion to Richard Berengarten*, Edited by Norman Jope, Paul Scott Derrick and Catherine E. Byfield, Bristol: Shearsman Books, 315–324.
- Seferis, Georgos 1969, 'Stratis Thalassinos Among the Agapanthi', 279.
- Шеатовић-Димитријевић 2007: С. Шеатовић-Димитријевић, „Лалићево море, од медитеранске чулности до старозаветног страха”, у *Постсимболичка поезија Ивана В. Лалић*,. Београд: Матица српска, 133–160.
- Христић 1988: Ј. Христић, *Професор матемаџике*, Загреб: Знање.

- Христић 2016: Ј. Јован Христић, приредила Бојана Стојановић Пантовић), Издавачки центар Матице српске, Нови Сад.
Христић 1959: Ј. Христић, *Песме 1952–1956*, Београд: Нолит.
Христић 1988: Ј. Христић, *Професор математике*, Загреб: Знање.
Христић 2003: Ј. Христић, *Ушавни час*, прир. Леон Којен, Београд: Чигоја штампа.
Хамовић 2008: Д. Хамовић, *Лето и цмшати*, Београд: Завод за уџбенике.

Ana R. Radović Firat
Zorica Mladenović

POET DIALOGUE BY RICHARD BERENGARTEN,
IVAN V. LALIĆ AND JOVAN HRISTIĆ

Summary: The paper deals with the analysis of the function of identical poetic motifs in discourses separate, immanent poetics of poets Richard Berengarten, Ivan V. Lalić, and Jovan Hristić. In addition to the fact that all three poets belong to the neosymbolist current, i.e. currents of other generations of symbolists (see Ivanović 2019), and that bound them long-term personal friendship, in their works thematic and motivic aspects are built in their poetics closeness, with numerous identically used allusions and direct or hidden intertextual connections. Based on a mutual poetic understanding, Berengarten's dialogues, as the English poet of Jewish origin, with the Serbian Argonauts, Lalić and Hristić, are characterized by similar motives that are decisive for the meaning of the text on the hermeneutic level. Among other things, the search for a tradition that transcends national boundaries led to the meeting of their creativity, primarily in motifs related to the past and myth, and therefore also in those characteristics of antiquity, but also of contemporary poetry. Analysis of relatives, i.e., of the same motives in the poetics of the mentioned poets, our goal is not only to point out the similarities but also to search for an original individual poetic together. In addition to the comparative analysis of the poetic parallels in the work of the three poets, the authors will also refer to the analysis of the literary and historical background of contemporary Europe literature woven into the works of the aforementioned poets. We will follow the motive parallels bearing in mind their elective preferences (Elective Affinities i.e. Wahlverwandschaften, a term that originated from the title of Goethe's third novel, whose plot corresponds to Weimar classicism, bearing in mind how the story is constructed on the basis of the scientific parable, while on the other hand, ideas of romanticism, which bear traces of Goethe's poetics.

Keywords: poetic dialogue, sea, butterfly, bees, tradition, ancient heritage.